

Катерина Богатирьова (Київ)

УДК 821. 161.2-31 09 (477)

ББК 83.3 (4УКР)

Ода в національній літературі кінця XVI – XVII століть

У статті розглянуто особливості поетики жанру оди в творчості українських поетів кінця XVI – XVII століть Павла Русина, Симона Пекаліда, Якова Седовського, Григорія Бутовича.

Ключові слова: антична спадщина, Ренесанс, поетичний талант, гуманістичний світогляд.

In the article the poetics features of ode genre are considered in the work of Ukrainian poets at the end of the 16th – 17th centuries.

Key words: ancient heritage, Renaissance, poetic talent, humanistic world outlook.

Давньоримський лірик Горацій надавав величезного значення та особливого статусу ролі поета в суспільстві, бо лише завдячуючи його талантові наступні покоління дізнаються про достойні подвиги адресата. В оді «До Лоллія» (IV, 9) поет згадує архаїчних поетів Греції Гомера, Піндара, Алкея, Анакреонта, які своїми творами увійшли в історію світової літератури і поетична слава яких живе у віках. Та водночас Горацій застерігає, що найгірше для кожного митця – це забуття і «неслава», яка «гірша за смерть саму»: «Жили герої й до Агамемнона, / Та ніч бездонна їх, неоплаканих, / Забутих криє: не складав їм / Жоден співець голосної пісні» [Квінт 1982: 101]. А в поетичному трактаті «Послання до Пісонів» читаємо рядки, в яких теоретик вказує на провідну роль та значення сили поетичного слова митця: «Так божественних поетів і віщі пісні їх окрила / Вічна пошана й хвала» [Квінт 1982: 223]. Отже, за Горацієм, митець встановлює генетичний зв'язок минулого з майбутнім, що дає нащадкам можливість через поезію пам'ятати про звитяжні подвиги оспіваних героїв. «Поезія в усі часи являє з себе ніби найчутливіший сейсмограф – першою з усіх жанрів реагує на зміни в суспільному житті, в науковій та моральній сфері по вертикалі та горизонталі. Це її природа», – так визначає завдання поезії дослідник Валерій Шевчук [Шевчук 1990: 25]. Отже, погляди

античних теоретиків та сучасних науковців на роль поезії впродовж століть не змінюються.

Мета даної розвідки полягає у спробі простежити особливості поетики одичного жанру у вітчизняній літературі кінця XVI – XVII століть. Поети стародавньої Греції оспівували переможців Піфійських, Істмійських, Немейських, Олімпійських ігор; це були визначні суспільні події в ті часи, «коли вся Еллада могла відчутти себе національною цілісністю, – ці демонстрації загальногрецьких пісенно-поетичних форм мали особливо велике, священне навантаження» [Гачев 1968: 200], тобто пошанування громадянина та полісу було загальною особливістю творчості античних поетів-одописців, бо на перший план висувалися індивідуальні якості (спритність, сила, витривалість) та батьківщина (походження) героя-переможця.

Продовжуючи та наслідуючи традиції античних корифеїв, поети Ренесансу зосереджували увагу на постаті індивіда як носія гуманістичного світогляду. Вітчизняний дослідник Д.Наливайко зазначав, що «наявність багатой культурної спадщини античності, відчуття близькості й спорідненості з нею» була передумовою появи Ренесансу [Наливайко 2006: 104]. Саме Відродження стало тим своєрідним поштовхом в історії європейської літератури та культури, коли відбувається переакцентація уваги поетів: митці не оспівують Бога та церковні ідеї, а, звільняючись від схоластичної догматики, звертаються до людини та її позитивних моральних якостей, котра виражає ідеї гуманістичної доброчесності та виступає рушієм культурно-просвітницького розвитку держави.

В Україні цей етап характеризується поживленням торговельно-економічних, політичних зв'язків з європейськими країнами, зростанням міст; молодь здобуває освіту в провідних навчальних закладах за межами країни – в Італії, Німеччині, Польщі, Голландії, Франції, оскільки в той час бракувало українських середніх та вищих навчальних закладів. Заснування братських шкіл, проникання ренесансно-гуманістичних ідей, розвиток книгодрукування в XVI столітті сприяють появі в українській літературі віршованих творів, написаних переважно латинською мовою. Для поетів важливим завданням була потреба звертатися до людини, як до носія етнокультури, оспівувати її позитивні особистісні якості (розум, шляхетність, доброчинність,

освіченість), батьківщину адресата, утвердження віри в те, що лише завдяки ментальним та фізичним здібностям індивіда можна досягти гармонійної досконалості.

Відомий український латиномовний поет Павло Русин із Кросна здобув ступінь бакалавра в Німеччині, де познайомився з творами давньогрецьких та давньоримських поетів, філософів, істориків; згодом викладав студентам у Краківському університеті курс історії римської літератури, видавав власні латиномовні твори (1509), поезії Яна Паннонія (1512) та твори Сенеки (1513). В оді «Похвала поезії», спираючись на античну поетику, автор доводить божественне походження «поетичного слова», бо лише співець (поет) «натхнений...божеством небесним, / Що летить до зір, над земним поділлям «зможе гідно прославити героя. Та людське життя швидко спливає, і небуття страшніше за смерть, якщо справи чи славетні подвиги вождя не оспівані поетом: «Хутко смерть бліда кожен плід стинає, / Вперто час гризький і руйнує, й точить / Все навколо себе». Павло згадує Вергілія, автора епічної поеми «Енеїда», який «вдарив у струни» та оповів нам про загибель Трої, подвиги Енея, Ахілла, Гектора; міфологічних героїв Ясона, Медею, Орфея. Імена давньоримських поетів Стація, Флакка (Горація), Персія, Овідія, Катулла, Тібулла, житимуть вічно і «йтиме слава їх, непідвладна смерті». Поет вважає, що лише завдяки талантові та майстерності співця дізнаємося про події минулого, вчинки, подвиги античних героїв: «Хто б сьогодні знав про вождів діяння, / Хто б згадав про них, коли б віщий лірник / Їх не уславив?». Ода написана сапфічною строфою і композиційно складається з тридцяти строф. Отже, завдання поета, в розумінні Павла Кроснянського, полягає в оспівуванні силою слова славних подвигів сучасників, їхніх позитивних моральних якостей; прагнення увіковічити гідні вчинки та справи меценатів, світських та церковних благодійників, культурних діячів, котрі стануть нащадкам прикладами для наслідування. Таким чином, тема поета та поезії виступає провідною у ліричній творчості гуманіста.

Ув «Оді Павла Русина з Кросна до Аполлона» автор, спираючись на ренесансно-гуманістичну естетику, звертається до бога-покровителя літератури Дельфійця (одна із назв Аполлона) з проханням про поетичне натхнення, щоб оспівати і прославити «вельможного пана Гавриїла Перенея», угорського мецената-

благодійника. Українська дослідниця О.Савчук справедливо зазначає, що «двори магнатів і єпископів, поряд з королівським двором, були значними культурними осередками» [Савчук 1993: 143]. Гуманіст при звертанні до небесного патрона, вживає його різні імена – Феб, Гринея, Дельфієць, що свідчить про велику пошану митцем бога Аполлона та бажанням прихилити до себе увагу покровителя поезії. Автор створює ідеалізований образ освіченої людини доби Відродження – мецената, котрий опікує та допомагає талановитим поетам: «Він дарунки дає щедрі усім мужам, / Що співають пісні під милий звук кіфар»; ім'я пана Перенея відоме у всій Паннонії (Угорщині), «він – окраса всього люду»; Павло акцентує увагу на його людських якостях: «Мудрий, світлий він ум, вірний, правдивий друг, / Добрий сторож всіх прав, щедрий і чесний муж». Автор широко бажає адресатові міцного здоров'я та довгого життя – «жити, як жив Нестор або Пріам». Отже, другою темою національних од, утвердженою Павлом з Кросна, є меценатство та оспівування гідних справ світських достойників. Автор не згадує про знатне походження чи статки адресата, а зосереджує читацьку увагу на багатому духовному світові вельможі, його бажанні допомагати кожному, хто потребує підтримки, за що і шанують його співвітчизники: «За чесноти його і за поради теж // Всі шанують його більше, аніж вельмож». Поноваторському Павло в оді використовує класицистичний композиційний елемент – звертання до бога Аполлона, натхненника всіх митців поетичного слова. Згодом, вітчизняні одописці XVIII ст. В.Капніст, Гнат Максимович, В.Рубан у своїх одах часто використовували цей прийом і апелювали, переважно, до образу Музи. В українській літературі традицію поетичного пошанування благодійників, започатковану українськими латиномовними поетами XVI ст., продовжили Г.Сковорода («25-я П□снь отходная», «П□снь 26-я», «П□снь 27-я») та О.Духнович («Ода Васілію Поповичу, канонику Пряшовському, на день 1 января 1837»). Спільним для цих авторів та їхніх поетичних творів є тема пошанування доброчесності покровителів, котрі у важкі хвилини життя митців надали їм дружню допомогу (білгородський архимандрит Гервасій Якубович запросив Григорія Савовича викладати у Харківському колегіумі (1759 – 1764 р.р.) поетику, грецьку мову та нотну грамоту; єпископ Іван Козлович був

куратором Переяславської семінарії, в якій протягом року (1750 – 1751) Сковорода викладав курс поезії; очільник Білгородської єпархії Йоасаф Миткевич прихильно ставився до поета: до «Пісні 27-ї» автор додає коротеньку «Pro metoia» («записку ради памяти»), в якій згадує і підкреслює позитивні людські якості адресата – «пастырь просвещен, кроток, милосерд, незлобив, правдолюбив», що свідчить про щире пошанування поетом єпископа; В. Попович, мукачівський єпископ, рекомендував молодого О. Духновича домашнім учителем дітей ужгородського поміщика) і поети вважали за необхідне висловити дружню віршовану подяку адресатові.

Отже, гуманіст Павло Русин із Кросна найголовніше завдання жанру вбачав у оспівуванні та возвеличенні людських моральних чеснот (розуму, освіченості, добродійності, шляхетності) достойних сучасників (меценат Гавриїл Переней) силою слова; він, опираючись на античну естетику, доводить значущість поетичного мистецтва взагалі, а жанру оди зокрема.

Бакалавр мистецтв Симон Пекалід, придворний поет князя та мецената Костянтина Острозького, в епічній оді «Похвала місту Острогу» створює пасторальну картину «міста прекрасного», в якому процвітають ремесла та освіта: «Славу античних часів принесли йому вільні науки». Навчаючись у Краківській академії, автор добре засвоїв теорію версифікації, тому в його поетичному творі «опис краю – невід'ємна частина гуманістичного віршування» [Циганок 1999: 68]. Змальовуючи краєвиди рідної землі, Симон Пекалід використовує у оді анакреонтічні мотиви: «Кожного року посіви прекрасні: на нивах широких / Пишне колосся красується всюди надійним наливом. / Наче із рога достатку» [Укр. поезія XVI ст.: 199]. Спираючись на античну естетику та класичну одичну традицію, автор уводить у свій твір численні образи із давньоримської та грецької міфологій: Церери, Вакха, Феба, Юпітера, Фавна. Він започаткував у нашій літературі вид оди, присвячений містові, що заснувало в себе перший на українських теренах вищий навчальний заклад європейського рівня, провідний освітньо-літературний осередок – Острозьку академію.

Важливу суспільну подію – відкриття навчального закладу у 1576 році Симон Пекалід оспівав у оді «Тривна Острозька

гімназія». Поет уже в перших рядках твору наголошує на загальнодержавній важливості відкриття навчального закладу: «О ти, прекрасне творіння, Острозького імені гідне! / Ти теж достойне князів, що гордиться велика Русь ними!». Автор послідовно вимальовує низку образів: Костянтина Острозького, магната, захисника рідної землі та православної віри, фундатора академії, мецената: «Щедрі в усьому вони привели сюди муз давньоримських», тобто наголошує на значній культурно-просвітницькій діяльності князя. Вітаючи появу нової освітньої установи, підкреслюючи її значення для національного розвитку, автор, використовуючи мандрівний сюжет, переносить античного бога Аполлона на українські терени: Феб, забравши лук, кіфару і «сагайдак стрілоносний», полишив острів Делос та прибув до Острога, щоб увінчати «чоло молодих колись лавром зеленим», тобто простежуються створені поетом образи наук, які викладалися в академії: астрологія, медицина, мистецтво віршування, астрономія, математика. Симон Пекалід сподівається, що «завдяки божеству процвітатимуть влада і право», зазначаючи, що лише освічені громадяни зможуть прославити на віки свою Батьківщину. Важливу естетичну функцію виконує образ рідного краю, збагаченого вченням, який використовує автор: географічні назви – гідроніми Горинь («Солодко тут шумлять Горині води чарівним відлунням») та Вілія («Фавни любуються водами Вілії»); місто Острог – центр друкарства, де «швидко зростає видання / Інших книжок...», тобто, продовжуючи традиції античних одописців, поет-гуманіст славить князя-мецената Костянтина Острозького, його батьківщину (Волинь) та просвітницьку діяльність у краї. Цей твір витриманий в дусі ренесансно-гуманістичної ідеї, тому поет справедливо наголошує на провідній ролі академії та розвиткові друкарської справи у просвітницько-культурному поступові краю: «Славиться бібліотека – достойний плід спільної праці, / Біблія світ тут побачила, швидко зростає видання / Інших книжок в Острозі» [Укр поезія XVI ст.: 203], зазначаючи, що поширення освіти та науки сприятиме загальному процвітання України на міжнародній арені. Урізноманітнення тематики жанру оди – характерна ознака його довготривалої історично-мистецької тяглості. Цю особливість підтримували наші одописці з перших кроків утвердження

одичного жанру і вона простежується надалі у вітчизняній літературі, особливо у XVIII ст.

В «ΑΝΑΘΗΜΑ ΤΗΣ ΤΙΜΗΣ» («Дарунку пошани», 1641) Якова Седовського ода «Мзда добродітели похвала», присвячена «привелебним и прісвітлым» членам братства святого Георгія. Григорій Кирницький, «Лвовскія земли обыватель», незаможний, «без достатку» прибув до Італії вивчати науки: він був здібною людиною, бо «постигл еси языков в іжествіє многих – латинського, власького и греков» та здобув «стан докторства». Як бачимо, для гуманістів-одописців принциповим питанням підбору героїв для твору є не їхня родовідна, соціальний статус, а конкретні справи, досягнення, добродітства – за що вони й прославляють адресатів. На чужині українця підтримали венецькі міщани та архієпископ Афанасій Валеріан, які допомагали матеріально «обилным иждивенієм», і стає зрозуміло, «як високо цінили на Україні-Русі в XVII віці людей науки, коли з нагоди їх промоції складано похвальні вірші, і яке високе поняття мали Русини...» [Студинський 1986: 5]. Ода написана силабічним тринадцятискладником, композиційно складається з двадцяти шести дворядкових строф, рими парні, жіночі: в□р□ – м□рі, л□та-св□та. Поет вживає риторичні звертання («О презацный народе!») і риторичні запитання («Гды-сь м□л в руках скипетры праве всего св□та?»), старослов'янізми «град□», «скипетры», для підкреслення урочистого тону, вираження щирої радості, власного позитивного ставлення до згаданої події та підвищення емоційного впливу твором на читача.

Тема оди студента Замойської академії Григорія Бутовича «Εὐωδία» (1642) – видатна подія для прихожан Львівської єпархії: обрання 23-річного освіченого шляхтича Андрія (в чернецтві Арсенія) Желиборського єпископом. Автор створює образ церковного діяча-просвітника, котрий в подальшому дбатиме не лише про справи духовні, а й підтримуватиме громаду: єпископ сприяв будівництву храмів, заснуванню братств та друкарень. Ода насичена іменами античних грецьких та римських богів – Музи, Паллади, Орфея, Пріама, Нестора, але автор, спираючись на барокову поезику, вводить паралельно і біблійні образи Христа, Сіону, Авраама, Ісаака, щоб підкреслити важливість обрання єпископом представника з давнього українського шляхетського

роду Желиборських. У поєднанні поганських та християнських образів вбачається введення барокових елементів ув оді, тому що «у світогляді українських авторів античний світ співіснує з пантеоном святих при визнанні переваги останнього» [Циганок 1999: 66].

Три останні частини оди «Εὐφδία» Г.Бутовича «Ода первая на собор», «Ода вторая до духовных» та «Ода до презацных родичов его милости епископа» написані популярною в XVII ст. сапфічною строфою (одинадцятискладником) за схемою (5+6), де четвертий рядок – адоній, з парним римуванням *аабб*. Автор-студент, очевидно, був добре знайомий з правилами «пійтики», і це «вказує нам на напрям науки, введений в академії Замоїській, на взір сучасних католицьких шкіл» [Студинський 1986: 9]; у творі простежується засвоєння поетом античного віршованого розміру – сапфічної строфи та притаманних класичній оді риторичних окликів та запитань, побажань доброго здоров'я та довгих років життя («Сталне здоров'є и Поликратово / Щастье в пожитю: л□та Пріамовы, / Люб Нестеровы»).

Отже, українські поети кінця XVI – XVII століть Павло Русин, Симон Пекалід, Яків Седовський, Григорій Бутович традиційно апелювали до естетики та поетики античних теоретиків та митців. Вони, перш за все, були представниками нової інтелігенції ренесансно-гуманістичного мислення та світогляду; поезія, на їхнє переконання, могла поєднати минуле і майбутнє, зафіксувати важливі суспільні події, історичні факти та прославити рідні міста, батьківщину, освічених і поважних людей незалежно від стану, віросповідання, тому автори зверталися до одичного жанру. Поети-гуманісти прославляли достойників не лише з аристократичного, але й шляхетського стану, писали твори, присвячені містам, як осередкам розумних і корисних справ, утверджували в одах латинську, польську, українську книжну та церковнослов'янську мови, поєднували ренесансно-класицистично-барокову естетику. Варто зазначити, що поети-гуманісти – Павло Русин, Симон Пекалід, Григорій Бутович – по-новаторському підходили до теми прославляння достойних громадян, земляків та благодійників, свідомо уникаючи сервілізму та лестощів, зосереджуючи читацьку увагу на позитивних людських якостях (таких чеснотах як освіченість, шляхетність, меценатство) та гідних

вчинках (організація та відкриття освітніх закладів, друкарень, матеріальна допомога обдарованим людям). Згодом, ця ренесансна традиція звеличення та прославляння світських і церковних достойників – митрополитів, гетьманів, ректорів, котрі жертвували власні кошти на відкриття навчальних закладів, друкарень, дбали про сиріт та призначали їм стипендії, збирали великі бібліотеки і дарували чи заповідали їх для використання у навчальному процесі, – за такі добрі справи, які мали велике значення для подальшого освітньо-культурного розвитку в державі – була продовжена одична традиція у панегіричній літературі другої половини XVII та XVIII ст.

Література: *Гачев 1968:* Гачев Г.Д. Содержательность художественных форм. – М.: Просвещение, 1968. – 302 с.; *Квінт 1982:* Квінт Горацій Флакк. Твори. – К.: Дніпро, 1982. – 254 с.; *Наливайко 2006:* Наливайко Д. Теорія літератури й компаративістика. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 347 с.: портр. *Савчук 1993:* Савчук О. Поет-гуманіст Павло Русин з Кросно // Європейське Відродження та українська література XIV – XVIII ст. – К.: Наукова думка, 1993. – С. 126 – 150.; *Студинський 1896:* Студинський К. Три панегірики XVII віку // ЗНТШ. – Львів, 1896. – Т. 12, кн. 4. – С. 5-10.; *Укр. поезія XVI:* Українська поезія XVI ст. / Упоряд., вст. ст. та прим. В. Яременка. – К.: Рад. письменник, 1987. – 287 с.; *Укр. поезія XVII ст.:* Українська поезія: середина XVII ст. – К.: Наукова думка, 1992. – 680 с.; *Циганок 1999:* Циганок О. З історії латинських літературних впливів в українському письменстві XVI – XVIII ст. / НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Шевченка. – К.: Пед. преса, 1999. – 101 с.; *Шевчук 1990:* Шевчук В. Дорога в тисячу років: Роздуми. Статті. Есе. – К.: Радянський письменник, 1990. – 230 с.

В статтє рассмотрено особености поэтики жанра оды в творчестве украинских поэтов конца XVI – XVII веков Павла Русына, Симона Пекалида, Якова Седовского, Григория Бутовича.

Ключевые слова: *античное наследие, Ренессанс, поэтический талант, гуманистическое мировоззрение.*